

miştir. Habâbî, edebî eserlerinde geri kalmış dünyanın müslüman bir ferdi olarak dünyaya açılmıştır. Bu eserler yazarın şahsî problemlerini, ön yargılarını veya eski yerli kültürünü dile getirmek için değil tam aksine başkalarına ulaşmak, onlarla diyalog kurmak ve insanlığın beklediği alternatifleri sunmak için yazılmıştır.

Habâbî'nin eserleri bütün Mağrib aydınlarını etkilemiştir. Mağribli fikir adamlarının yeni felsefî konu, düşünce ve fantezi olarak onun yazılarını ele almaları buna bir delildir. Habâbî benlik ve yozlaşma, kendini ve başkasını birlikte eleştirme, Arap ve İslâm akılcılığının tenkidi, modernizmle öz kültür arasındaki meseleler ve Batı merkezîyetçiliğinin tenkidi gibi konulara dair yazılarıyla önder bir fikir adamı olmuştur.

Eserleri. Habâbî'nin Arapça ve Fransızca kaleme aldığı eserleri defalarca basılmış ve önemli bir kısmı çeşitli Doğu ve Batı dillerine çevrilmiştir. Fransızca eserlerinde adını Lahbabi şeklinde yazmış ve Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilen eserlerinde bu isim kullanılmıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: 1. *De l'être à la personne, essai de personnalisme réaliste* (Paris 1954). *Mine'l-kâ'n ile's-şahş, dirâsât fi's-şahşâniyyeti'l-vâkı'yye* adıyla Arapça olarak da basılmıştır (Kahire 1962, 1967, 1983). 2. *Du clos à l'ouvert: vingt propos sur les cultures nationales et la civilisation humaine* (Casablanca 1961). *Mine'l-münğalîk ile'l-münfetih: İşrûne hadîşen 'ani's-şekâfâtî'l-kavmiyye ve'l-hadâreti'l-insâniyye* adıyla Arapça'ya çevrilen eser (trc. Muhammed Berrâde, Kahire 1971, 1983) *Kapalıdan Açığa: Millî Kültürler ve Medeniyet* adıyla Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (trc. Bahaettin Yediyıldız, İstanbul 1980). 3. *Le personnalisme musulman* (Paris 1967, 3. bs.). Habâbî'nin en önemli eserlerindendir. *eş-Şahşâniyyetü'l-İslâmiyye* adıyla genişletilip Arapça olarak basılmış (Kahire 1969, 1983), ayrıca *İslâm Şahsiyetçiliği* adıyla Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir (trc. İsmail Hakkı Akın, İstanbul 1972). 4. *İbn Khaldûn* (Paris 1968). *İbn Haldûn mu'âşiran* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir (trc. Fâtıma el-Câmiî el-Habâbî, Beyrut, ts.[Dârü's-sekâfe]). 5. *Liberté ou libération?* (Paris 1956). *Mine'l-hürriyyât ile't-teharrür* adıyla ve çeşitli ilâvelerle Arapça olarak da yayımlanmıştır (Kahire 1972, 1983). 6. *L'ère de*

la détraumatisation (Beyrouth 1965). 7. *La rose se meurt* (Rabat-Paris 1987). 8. *Chants d'espérance* (le Puy 1952). 9. *Ma voix à la recherche de sa voie* (Paris 1968). *Şavtî yebhaşû 'an tarîkih* adıyla Arapça olarak da basılmıştır (Dârülbeyzâ, ts. [Dârü'l-kitâb]). 10. *Mefâhîmü mübheme fi'l-fikri'l-'Arabîyyi'l-mu'âşır* (Kahire 1990). 11. *Misêres et lumières* (Paris 1958, 1959; Casablanca 1961). *Bü'ûs ve Zîya'* adıyla Arapça olarak da yayımlanmıştır (Beyrut, ts. [Menşûrât Uveydât]). 12. *el-Mu'in fi muş-talaḥâtî'l-felsefe ve 'ulûmî'l-insâniyye* (Dârülbeyzâ, ts. [Dârü'l-kitâb]). Felsefe ve beşerî ilimlerle ilgili Fransızca-İngilizce-Arapça terimler sözlüğüdür. 13. *Müfek-kirû'l-İslâm* (Rabat 1946). 14. *Le monde de demain: Le tiers-monde accuse* (Casablanca 1980). 15. *İksîrû'l-hayât* (Kahire 1986). 16. *Florilège de poésie arabe et berbère* (Paris 1964). 17. *La crise des valeurs* (Paris 1987; eserlerinin bir listesi için bk. *Nedve tekrîmiyye li'l-müfekkiri'l-kâtib Muhammed 'Aziz el-Habâbî*, s. 23-26).

BİBLİYOGRAFYA :

Habâbî, *Mine'l-hürriyyât ile't-teharrür*, Kahire 1972, s. 212-222, 237; a.mlf., *eş-Şahşâniyyetü'l-İslâmiyye*, Kahire 1983, s. 9-48; a.mlf., *Mine'l-kâ'n ile's-şahş*, Kahire 1983, s. 5-7, 83-101, 107, 173; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul 1981, s. 218-219; Muhammed Vâkıdî, "Mine's-şahşâniyyeti'l-vâkı'yye ile'l-gadiyye", *Hvâr felsefî: Kırâ'etü'n-naḥdiyye fi'l-felsefeti'l-'Arabîyyeti'l-mu'âşira*, Dârülbeyzâ 1985, s. 89-101; Sâlim Yefût, "el-Hâcîsî's-sâliḡ fi felsefeti Muhammed 'Aziz el-Habâbî", *el-Felsefe fi'l-vaḡani'l-'Arabîyyi'l-mu'âşır* (nşr. Merkezü dirâsâtî'l-vaḡdîti'l-'Arabîyye), Beyrut 1985, s. 261-273; *Medḡal ilâ a'mâlî Muhammed 'Aziz el-Habâbî el-edebîyye ve'l-felsefîyye*, Dârülbeyzâ 1986; *Nedve tekrîmiyye li'l-müfekkiri'l-kâtib Muhammed 'Aziz el-Habâbî*, Rabat 1411/1990, s. 23-27, 189-195; M. Fuâd Ammûr, "el-Gadiyye ve'l-fikrû't-tenmeviyyü'l-iḡtişâdî", a.e., s. 31-37; Abdülhamîd el-Mürsilî, "Mine's-şahşâniyye ile'l-gadiyye", a.e., s. 45-53; M. Mustafa el-Kabbâc, "Mevḡrû'l-gadiyye fi felsefeti'l-Habâbî", a.e., s. 55-58; Muhammed el-Misbâhî, "Min tecâhülü's-şahş ilâ münâhedâtî'l-kâ'in: nazariyye fi laḡza-ti'l-Habâbî el-felsefîyye", a.e., s. 63-73; Sigrid Hunke, "Mohamed Aziz Lahbabi-Philosoph, Poet und Patriot", *Zeitschrift für Kultur- und Sprachwissenschaft*, XXI/2, Stuttgart 1971, s. 123-129; Bekrî Alâeddin, "eş-Şahşâniyyetü'l-İslâmiyye", *el-Ma'rîfe*, sy. 177, Dimaşk 1979, s. 16-148; Nurten Gökalp, "İslâm ve Hristiyan Personalizmi Üzerine", *Felsefe Dünyası*, sy. 16, Ankara 1995, s. 92-99.

MUHAMMED EL-MİSBÂHÎ

HABBÂB b. ERET

(حَبَّابُ بْنُ الْأُرْتِ)

Ebû Abdillâh Habbâb b. el-Eret
b. Cendele et-Temîmî
(ö. 37/657-58)

İslâmiyet'i ilk kabul eden
şahâbîlerden biri.

Künyesi Ebû Yahyâ ve Ebû Muhammed olarak da kaydedilir. Aslen Temîm kabilesinden olmakla beraber Câhiliye döneminde büyük bir ihtimalle Irak taraflarında esir alınıp Mekke'de satıldığı ve sonunda Ümmü Enmâr bint Sibâ' el-Huzâiyye adlı bir kadının kölesi olduğu için Huzâi nisbesiyle de anılır. Müslüman olduklarını ilk defa açıklayan Hz. Ebû Bekir, Bilâl-i Habeşî, Suheyb-i Rûmî ve Ammâr b. Yâsir'in yanında o da bulunuyordu. Habbâb bazı kaynaklarda altıncı, bazılarında yirminci müslüman olarak zikredilir. Utbe b. Gazvân'ın kölesi olan bir diğer Habbâb ile de karıştırılan ve demircilik yapan Habbâb b. Eret, okuma yazma bildiği için bazı müslümanlara yeni nâzil olan âyetleri öğretirdi. Bir defasında Tâhâ sûresinin ilk âyetlerini bir sayfaya yazıp Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma ile kocası Saîd b. Zeyd'e öğretirken henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş olan Ömer içeriye girmiş, ancak dinlediği âyetlerin tesiriyle müslüman olmak istediğini bildirince Habbâb ona Resûl-i Ekrem'in gizlendiği yeri haber vermiş ve müslüman olması için daha önce Resûlullah'ın dua ettiğini söylemişti.

İslâmiyet'i kabul ettikleri için işkence gören kölelerden biri olan Habbâb'a bazan kızgın taşlar üzerinde işkence edilirdi. Nitekim hilâfeti zamanında Hz. Ömer'i ziyarete giden Habbâb'a halife, "Yanıma gel, bu meclise Ammâr'dan sonra senden daha layık kimse yoktur" diye iltifat etmiş, Habbâb da yıllar sonra bile izleri silinmeyen sırtındaki işkence kalıntılarını göstermişti (İbn Mâce, "Muḡaddime", 11). Habbâb müşriklerin işkencesine dayanmayıp Resûl-i Ekrem'e, "Bize yardım dilemeyecek, Allah'a bizim için dua etmeyecek misin?" demiş, Resûlullah da geçmiş ümmetler içinde daha ağır işkencelere mâruz kaldıkları halde dinlerinden dönmeyen müminlerin bulunduğunu anlatmış, yakında kurtulacaklarını söyleyerek kendilerine sabır tavsiye etmişti (Buhârî, "İkrâh", 1, "Menâkıbü'l-enşâr", 29).

Habbâb yaptığı birkaç kılıcı Kur'an'da "ebter" diye nitelendirilen Âs b. Vâil'e satmış, fakat parasını alamamıştı. Âs ona dinini terketmedikçe borcunu ödemeye-

ceğini söyleyince Habbâb, "Senin ölüp tekrar dirildiğini görmedikçe bu işi yapmam" demiş. Âs'ın, "O halde kıyamet gününde gel, o gün benim malım da olacak, evlâdım da, o zaman öderim" diye alay etmesi üzerine kaynakların belirttiğine göre Meryem sûresinin 77-80. âyetleri nâzil olmuştur.

İlk muhâcirlere olan Habbâb, Medi-ne'ye hicret edince Mikdâd b. Amr gibi bazı bekâr müslümanlarla birlikte Külsûm b. Hidm'in evine misafir oldu ve Külsûm'un Bedir Gazvesi'nden önce vefatına kadar onun evinde kaldı. Daha sonra diğer kimsesiz muhâcirlere birlikte Sa'd b. Ubâde'nin evine geçti. Resûlullah, muhâcirlere ensar arasında kardeşlik bağı kurduğu zaman Habbâb'la Cebr b. Atîk'i kardeş yaptığını açıkladı. Habbâb'ı Hırâş b. Simme'nin âzatlısı Temîm ile kardeş yaptığı da rivayet edilmektedir. Başta Bedir olmak üzere bütün gazvelere iştirak eden Habbâb Resûl'in Ekrem'in vefatından sonra Kûfe'ye yerleşti. İslâm fetihleri sırasında Irak seferlerine katıldı. Sıffin ve Nehrevan savaşlarında bulunduğu yolunda daha çok Şîî kaynaklarında yer alan rivayetleri (Nasr b. Mûzâhim, s. 506; İbn Ebû'l-Hadîd, XVIII, 172) kabul etmek mümkün değildir. Zira Habbâb hayatının son yıllarında bu savaşların ce-reyan ettiği tarihlerde ağır bir hastalığa yalananmıştı. Resûlullah yasaklamamış olsaydı çektiği ıstırap yüzünden ölmeyi temenni edeceğini söylerdi. Fetih yıllarında yaşayan müslümanlarla birlikte Habbâb da rahata ve servete kavuştuğu için mükâfatlarının dünyada verilmiş olabileceği endişesiyle huzursuzluk duyar, yokluk içinde yaşayıp ölen arkadaşlarına imrenirdi. Kendisi için hazırladığı kefen bezine bakar, Hz. Hamza ve Mus'ab b. Umeyr gibi sahâbiler bir kefen bulamadıkları günleri hatırlayarak hüznlenirdi (Buhârî, "Cenâ'iz", 27, "Menâkıbü'l-enşâr", 45, "Megâzî", 17, 26, "Merdâ", 19, Müslim, "Cenâ'iz", 44, "Zikir", 12).

Habbâb b. Eret 37 (657) yılında yetmiş üç veya altmış üç yaşlarında olduğu halde Kûfe'de vefat etti. Onun 19'da (640) Medine'de öldüğü ve cenaze namazını Hz. Ömer'in kıldırıldığı rivayeti doğru değildir. O zamana kadar Kûfe'de cenazeler evlerin avlusuna defnedildiği halde Habbâb vasiyeti üzerine şehir dışına gömüldü. Daha sonra da Kûfe'de vefat edenler Habbâb'ın yanına defnedilmiş ve mezarının bulunduğu yer kabristan haline gelmiştir. Hz. Ali Sıffin Savaşı'ndan dönünce Habbâb'ın kabrine giderek cenaze namazını kıldırmıştır.

Habbâb'ın birkaç çocuğu olduğu rivayet edilmekle beraber oğlu Abdullah'tan başkasının adı bilinmemektedir. Abdullah, babasının vefat ettiği yılın sonlarına doğru bir yolculuk sırasında karısıyla birlikte Hâricîler'in eline geçti. Hâricîler ona Hulefâ-yi Râşidîn ve özellikle Hz. Ali hakkında ne düşündüğünü sordular. Abdullah'ın bu sahâbileri övmesi üzerine kendisini ve hamile olan karısını öldürdüler (Taberî, V, 81-82).

Mükerrerleriyle birlikte 32 hadis rivayet eden Habbâb'ın rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır. Bunlardan üçü *Şahîhayn*'de, ayrıca ikisi *Şahîh-i Buhârî*'de, biri *Şahîh-i Müslim*'de, çoğu ise Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bulunmaktadır (V, 108-112; VI, 395-396). Kendisinden oğlu Abdullah ile Ebû Vâil Şakik b. Seleme, Ebû Ümâme Südey b. Aclân el-Bâhilî, Mücâhid b. Cebr, Mesrûk b. Ecdâ', Alkame b. Kays, Kays b. Ebû Hâzim gibi tâbiiler rivayette bulunmuşlardır.

Mecîd Abdülhamîd, Habbâb'ın hayatına dair *Habbâb b. Eret ed-Dâ'iyetü's-sâbir* adıyla bir risâle kaleme almıştır (Bağdat 1980, 31 sayfa).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 108-112; VI, 395-396; Buhârî, "İkrâh", 1, "Cenâ'iz", 27, "Menâkıbü'l-enşâr", 29, 45, "Megâzî", 17, 26, "Merdâ", 19, "Da'avât", 30, "Rikâk", 7, 16, "Temennî", 6; Müslim, "Cenâ'iz", 44, "Zikir", 12; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 100, 155; Nasr b. Mûzâhim, *Vak'atü Sıffin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981, s. 325, 506, 530; İbn Hişâm, *es-Sire*², I, 271, 368-370, 383; II, 327; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 164-167; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 73, 288; a.mlf., *el-Münemmak*, s. 244; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 316-317; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 175-180, ayrıca bk. İndekse; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 61-62, 81-82; Dülâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*³, Haydarâbâd 1322, s. 79; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-tâ'îl*, III, 395; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 101; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Kahire 1405/1985, IV, 54-81; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 381-383; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 143-147; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 423-424; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-sa'ife*, I, 427-429; a.mlf., *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eşer* (nşr. Ali Hasan), Kahire 1975, s. 127, 185, 391; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 114-117; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1387/1967, XVIII, 171-172; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 219-220; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*⁴, II, 37, 323-325; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-hulefâ'i'r-râşidîn*, s. 562-564, 588; Fâsî, *el-'İkdü's-semin*, IV, 300-303; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 373; II, 258-259; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 133-134; Mehmed Zihni, *el-Hakâik*, İstanbul 1310, II, 17-20; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 71; M. J. Kister, "Khabab b. al-Aratt", *EP* (Fr.), IV, 929-930.

M. YAŞAR KANDEMİR

HABBÂL

(الحبال)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Saîd
b. Abdillâh el-Habbâl
(ö. 482/1090)

Mısırlı hadis hâfızı.

391'de (1000-1001) doğdu. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. İbn Hayyûn diye tanınan Mısır kadısı Muhammed b. Nu'man el-Kayrevânî'nin mevlâ'sı olduğu için Nu'mânî, kitap ticareti yaptığı için Kütübî nisbeleriyle anılmıştır. Kendisine "kürkçü" anlamına gelen Ferrâ' ve "ip-likçi" anlamındaki Habbâl lakaplarının niçin verildiği bilinmemektedir.

Zehebî onun hocalarını zikrettikten sonra ilim tahsili için seyahat etmediğini, ancak herhalde hac maksadıyla Mekke'ye gittiğini, burada bazı âlimlerle görüşüğünü belirtmiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*⁵, XVIII, 496, 498). İbn Tağrıberdî ise birçok ilmi tahsil ettiğini ve bu sebeple bazı ülkeleri dolaştığını kaydetmiştir (*en-Nücümü'z-zâhire*, V, 129). 300'den fazla hocadan faydalandığı (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*⁶, XVIII, 498) göz önünde bulundurulduğunda tahsilini ilerletmek için seyahate çıkmış olması ihtimali kuvvet kazanmakta, bu görüşü benimseyen Selâhaddin el-Müneccid de o dönemde hadis ilminin yurdu sayılan Irak'a gitmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

Habbâl başta Abdülganî el-Ezdi olmak üzere Ahmed b. Abdülazîz b. Sersâl ile Ebû Sa'd el-Mâlinî, Ebû Nasr es-Siczi, Münir b. Ahmed el-Haşşâb ve Muhammed b. Fazl b. Nazîf gibi âlimlerden hadis öğrendi. Kendisinden de İbn Mâkûlâ, Muhammed b. Fûtûh el-Humeydî, Atâ b. Hibetullah el-İhmîmî ve Mâristan kadısı diye tanınan Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbâkî el-Bağdâdî rivayette bulundu. Hatîb el-Bağdâdî ve Ebû Ali es-Sadeff gibi âlimler ise ondan icâzet yoluyla hadis rivayet ettiler. Ancak Habbâl, icâzet yoluyla rivayet ederken söze "ahberenâ" (bize haber verdi) veya "haddesenâ" (bize rivayet etti) ifadeleriyle başlamayı uygun görmez, rivayete "ecâze lenâ fülânün" (bize filan kişi icâzet verdi) diye başlanmasını tavsiye ederdi.

İbn Mâkûlâ'nın sika kabul ettiği, İbnü'l-Kayserânî'nin de sika bir hadis hâfızı olduğunu belirttiği Habbâl, hayatının son yıllarında Bâtınîler (Benû Ubeyd) tarafından hadis rivayetinden ve icâzet ver-